

**ФОРМУВАННЯ ХОРЕОГРАФІЧНИХ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ
ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ
ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА**

На основі аналізу генези творчих здібностей особистості метою статті стало теоретичне обґрунтування сутності та механізму формування хореографічних творчих здібностей молодших школярів. Для реалізації мети використано метод контент-аналізу наукових психолого-педагогічних та мистецтвознавчих джерел з проблеми формування творчих здібностей особистості. У результаті теоретичного дослідження обґрунтовано та запропоновано авторське визначення поняття “хореографічні творчі здібності дітей молодшого шкільного віку”, практичне значення якого бачиться в удосконаленні змістового компонента хореографічного виховання молодших школярів.

Ключові слова: творчість, творчі здібності, структурні компоненти, мотиви, етапи, результати творчої активності, діти молодшого шкільного віку, хореографічні творчі здібності, проблемно-евристичний тип навчання.

Постановка проблеми. У контексті сучасної гуманістичної парадигми освіти в Україні педагогічна наука прагне активізувати процес творчого розвитку особистості. Різноманітні процеси у сучасному суспільстві, в яких виявляється творчий потенціал людини, у майбутньому забезпечать найбільш суттєві прогресивні зміни у соціумі. Важливим є не тільки генерація нових ідей, але й уміння сприймати й розуміти нові, впроваджувати їх.

Аналіз актуальних досліджень. Концептуально значущим для вітчизняних учених у галузях як педагогіки, так і психології є розуміння творчості, яке ґрунтується на положенні Л. Виготського про те, що вона “існує всюди, де людина уявляє, комбінує, змінює і створює щось нове, якою б дрібницею не

здавалося це нове у порівнянні зі створеним геніями” [3]. Натомість, представники елітарної концепції, переважно теоретики гуманістичного напрямку (Е. Нецке, Б. Суходольський, Р. Стенберг та інші), вважають, що творчість притаманна лише геніям, які спроможні генерувати нові цінні ідеї для всього суспільства. Нам імпонують погляди прихильників егалітарної концепції творчості (Г. Гарднера, Д. Сімонта, М. Цікшентміхалого): кожна людина є творчою, хоча різною мірою, а сама творчість є метою й умовою самореалізації людини. Крім того, творчість дітей, хоча і не може прирівнюватися до творчості дорослих, становить важливу передумову їхнього розвитку.

Мета статті: на основі аналізу генези творчих здібностей особистості теоретично обґрунтувати сутність та механізм формування хореографічних творчих здібностей молодших школярів.

Методи дослідження: контент-аналіз наукових психолого-педагогічних та мистецтвознавчих джерел з проблеми формування творчих здібностей особистості.

Виклад основного матеріалу. Узагальнення новітніх дослідницьких праць учених різних наукових галузей щодо проблеми формування творчих здібностей особистості (В. Андрєєв, Д. Богоявленська, Н. Грищенко, А. Лук, Я. Пономарьов, С. Сисоева та інші) робить можливим висновок відносно того, що творча особистість – це індивід, який має потяг до нового та оригінального, володіє високим рівнем знань й наявністю творчих здібностей. Останні, згідно словника-довідника з проблем творчості, потрактовані як “синтез властивостей і особливостей особистості, її рівнева характеристика, що передбачає наявність певної властивості, забезпечує новизну і оригінальність продукту здійснюваної діяльності, рівень її результативності” [13, 124].

У виявленні сутності окресленого феномену доречно скористатися теорією Дж. Гілфорда [17], згідно якої, творчим людям притаманне дивергентне мислення, що є основним компонентом творчих здібностей. До змістоутворюючих одиниць вчений відносить: швидкість та гнучкість думки, оригінальність, точність

мислення. Саме тому дивергентне мислення проголошено засобом самовираження.

Однак, коло трактувань структурних компонентів творчих здібностей поступово розширювалося і згодом поміж них з'явилися такі, як темп засвоєння нового матеріалу, уміння аналізувати і синтезувати, економічність, самостійність та гнучкість мислення (В. Моляко); спонтанність, фантазійність, інтуїтивність народження ідей, використання підсвідомого у розв'язанні проблем (Л. Чорна); допитливість, здібність до мисленневих операцій, цінність сприйняття, готовність пам'яті, здатність оцінювати дії, легкість генерування ідей, здібність передбачати (О. Лука) тощо. До вище перелічених компонентів О. Савченко додає уміння переносити знання у нову ситуацію, розвинену уяву, вміння створювати нові образи та знаходити багатоваріантність розв'язків [10].

Найбільш повно сучасні знання про якості творчої особистості та її творчі здібності висвітлено у дослідженні В. Андрєєва [1], в якому, ґрунтуючись на внутрішній сутності творчого мислення та діяльності особистості, вчений виділяє дві основні підструктури: логічну та інтуїтивну (евристичну). Цінним бачиться те, що вчений дає розгорнуту характеристику кожного блоку, розкриваючи критерії оцінки окремої якості. Представлена модель має універсальну структуру, хоча в ній не диференціюються особливості прояву та формування творчих здібностей дітей, які мають свою специфіку.

Бачиться логічним припущення того, що погляди дослідників проблеми творчих здібностей різняться розумінням співвідношення рівня інтелекту до творчості. З одного боку, чим більше знань людина отримала протягом життя, тим більшим досвідом вона володіє, що дає їй можливість проявляти певну гнучкість у вирішенні завдань. З іншого, знання можуть обмежувати, схилити особистість до використання традиційних, стереотипних значень об'єкта. Очевидно, що залежність між інтелектом і творчими здібностями є, але міру її необхідно з'ясовувати відповідно до діяльності, у яку вони включені.

Зважаючи на специфіку хореографічної діяльності доцільно вести мову про спеціальні здібності, які тлумачаться вченими з позиції діяльнісного підходу

(Б. Андреев, І. Волощук, В. Крутецький, О. Леонтьєв, Б. Теплов) як індивідуально-психологічні якості людини, що “створюють оптимальні можливості для успішного виконання нею певного виду діяльності” [4, 866]. Передумовами розвитку хореографічних здібностей є специфічні задатки, якими, для успішної танцювальної діяльності, є: антропометричні дані (постава, пропорційність будови тіла, граційність форми рук та ніг), функціональні особливості біомеханіки рухів (виворітність, крок, підйом, гнучкість корпусу, стрибок), психомоторна складова (координація рухів, музикальність, відчуття ритму, апломб) [11].

Різноманітним аспектам спеціальних хореографічних здібностей присвячена низка праць (І. Поклад, Л. Роговик, П. Сілкін та інші), в яких дослідники намагалися з'ясувати необхідний набір компонентів якостей особистості для успішної їх реалізації (від симптомакомплексу різнорівневих якостей інтегральної індивідуальності до особливостей особистості). Зокрема, І. Поклад до складових хореографічних здібностей відносить інтелектуально-творчий потенціал, музично-рухові можливості, комплекс мотиваційно-особистісних властивостей. Проте, з цією думкою варто погодитися частково через перший компонент, який розкривається дослідницею як “взаємозв'язок конвергентного та дивергентного мислення, вміння знаходити нові, оригінальні та нестандартні рішення рухових завдань” [7, 16]. Цим додатково підтверджується те, що тільки включені у відповідну діяльність хореографічні здібності набудуть творчого характеру.

Узагальнення праць учених різних наукових галузей (Н. Лейтес, О. Музика, І. Поклад, В. Рагозіна, Б. Теплов та інші) щодо проблеми творчих здібностей робить можливим висновок відносно того, пусковим механізмом творчої діяльності є мотиваційний компонент. На підтвердження цього, В. Андреев мотиваційно-творчу активність і спрямованість особистості визначає як найважливішу з підструктур творчих здібностей. Яскравим прикладом повного розуміння сутності окресленого феномену є погляд О. Лука, що “творчі здібності самі по собі не перетворюються у творчі досягнення, для цього необхідним є “двигун», який запускає у дію механізм мислення” [5, 73].

Зважаючи на такий контекст, заслуговує на увагу авторитетна думка вчених (Т. Артем'єва, В. Москвіна, С. Науменко, М. Холодна та інші) щодо усвідомлення значення суб'єктивних чинників особистості у творчому процесі. Бачиться правильним, що лише через вивчення особистості у життєдіяльності можна зрозуміти залежність будь-якого виду діяльності від наявних здібностей і навпаки. Відбувається своєрідна діалектична єдність, де здібність піднімає діяльність на вищий рівень, натомість, якісно нова діяльність відповідає новим потребам, інтересам і впливає на подальший розвиток особистості та її здібності.

Варто відзначити, що теоретичне дослідження проблеми творчих здібностей не буде повним без розгляду процесуального аспекту механізму творчості. Узагальнену його схему з фазами виділяє відомий дослідник у галузі психології творчості Я. Пономарьов [8]: перша фаза (свідома робота) – підготовка (особливий стан діяльності як передумова інтуїтивного проблиску нової ідеї); друга фаза (підсвідома робота) – визрівання (підсвідома робота над проблемою, інкубація спрямовувальної ідеї); третя фаза (перехід підсвідомого у свідоме) – натхнення (в результаті підсвідомої роботи до сфери свідомості надходить ідея розв'язання спочатку в гіпотетичному вигляді, у вигляді принципу, задуму); четверта фаза (свідома робота) – розвиток ідеї, її остаточне оформлення та перевірка. Зрештою, структурно-логічний аналіз етапів творчого процесу дозволяє зробити висновок про існування обох компонентів (логічного і інтуїтивного), що існуючи у діалектичній єдності.

Опрацювання науково-теоретичних джерел відповідної проблематики дає змогу пересвідчитися, що у науковому середовищі немає одностайної думки щодо трактування результатів творчої діяльності. Зокрема, енциклопедія освіти характеризує творчість школярів як “діяльність, результат якої характеризується суб'єктивною новизною, оскільки вона пов'язана із засвоєнням нових знань і розв'язанням різноманітних задач у процесі навчально-виховної роботи у школі та на позашкільних заняттях” [4, 899]. Ґрунтуючись на власному дослідженні педагогічної творчості С. Сисоева уточнює, що процес формування творчої особистості це ще й сукупність «послідовних і взаємопов'язаних “перетворень” у

їх творчому розвитку: мотивації, характерологічних особливостях, творчих умінь, психічних процесах, що сприяють успіху людини у творчій діяльності» [12, 83]. Правильним уявляються погляди О. Рудницької, яка, з позиції аксіологічного підходу, зосереджує увагу на цінності дитячого творчого самовираження. Вчена вбачає його у розвитку “здатності до переживання почуттів натхнення, захоплення від діяльності, готовності помічати і формулювати альтернативи, брати під сумнів навіть авторитетні думки, бачити об’єкт з нового боку, доходити оригінальних висновків, імпровізувати тощо” [9, 85]. Окрім того, “цей стан далеко не завжди завершується відповідним результатом у вигляді продукту творчості, але він є необхідним для формування “Я-концепції” дитини, розвитку її фантазії, асоціативного уявлення, самостійних оцінних суджень, що набуває особливої вагомості для досвіду мистецької діяльності” [там само]. Отже, ймовірним є те, що, власний результат самовираження у хореографічному мистецтві має бути референтним для конкретної дитини, що є одиницею особистісного творчого досвіду.

Слід зауважити, що танцювальна діяльність зазвичай пов’язана із граничною напругою функціональних систем організму. Тому, на цьому етапі теоретичного дослідження, доцільно висвітлити ті зміни у фізичному та психологічному розвитку дитини молодшого шкільного віку, які під впливом цілеспрямованої діяльності педагога та власне особистісної, будуть визначальними для формування творчих здібностей.

У такому контексті цінними є думки учених (Т. Кириленко, В. Кутішенко, С. Пальчевський, О. Скрипченко та інші), які аргументовано зазначають, що у дітей молодшого шкільного віку відбувається інтенсивний розвиток м’язової системи, процес сприймання стає довільним і цілеспрямованим, а незначна його диференційованість і слабкість частково компенсуються яскраво вираженим емоційним сприйманням. Під впливом навчально-пізнавальної діяльності формується логічне мислення, зростає продуктивність, обсяг, міцність, точність запам’ятовування матеріалу, але пам’ять має переважно наочно-образний

характер. Особливістю даного віку є те, що безпомилково запам'ятовується матеріал цікавий, конкретний, яскравий.

Для повнішого розуміння окресленої проблеми варто згадати, що розвиток уяви молодшого школяра у цей період спрямовується від репродуктивної її форми до творчого осмислення уявлень. Бачиться особливо суттєвим думка В. Крутецького, що уява “постачає” матеріал для образного мислення, воно, у свою чергу, формує образ. З огляду на це, мислення молодшого школяра розвивається від емоційно-образного до абстрактно-логічного. Цей факт є цінним для нашого дослідження, адже “формою мислення у мистецтві виступає художній образ” [15, 8]. Беручи до уваги те, що пізнавальна функція уяви поряд з мисленням здійснює пошукову діяльність, успішність засвоєння молодшим школярем тих чи інших знань багато у чому визначається його здатністю до перетворення та комбінування. Реалізація потреб викликає позитивні емоції, тому робота творчої уяви “проходить на позитивному емоційному фоні” [14]. Загалом, прояви волі молодшого школяра помітно залежать від ситуації і вимагають зовнішньої підтримки з боку дорослого.

Окрім означеного, варто згадати ще й те, що молодший шкільний вік найбільш сприятливий у психомоторному розвитку дитини. Зокрема, дослідження з проблем розвитку координаційних здібностей молодших школярів [16] свідчать, що точність м'язових диференціювань, спритність, координація рухів, швидкість успішно розвиваються та зберігаються тривалий час і дозволяють опанувати різноманітні рухові дії.

Також вважаємо за необхідне згадати те, що у молодшому шкільному віці починає формуватися самооцінка дитини, опосередковуючи ставлення до себе, та відображає не тільки знання вихованця про результати навчальних досягнень, а й його уявлення про власні можливості, ставлення до себе як до виконавця вимог суспільства й носія особистісних якостей (старанність, наполегливість, акуратність, кмітливість тощо). Тому, врахування самооцінки як структурного компоненту “Я-образу” молодшого школяра, ступінь його емоційно-ціннісного ставлення до себе є постійно діючим мотиваційним чинником у процесі

становлення особистості. Цим додатково підтверджується те, що завдання педагога полягає у залученні молодших школярів з низькою самооцінкою до різноманітних видів хореографічної творчої діяльності, що допоможе їм набутти впевненості у власних силах. Натомість, непосильні завдання та пов'язаний з ними неуспіх можуть завдати самооцінці дитини значної шкоди, позитивне ж спрямування дитячої танцювальної активності стане психологічною основою становлення особистості та сприятиме формуванню потреби у постійному самовдосконаленні [2].

Отже, на засадах проаналізованих та узагальнених теоретичних праць широкого загалу вчених різних наукових галузей, хореографічні творчі здібності дітей молодшого шкільного віку визначаємо як синтез властивостей та якостей особистості молодшого школяра, які формуються за наявності у нього спеціальних знань та умінь, високої вмотивованості до перетворювальної діяльності у поєднанні з творчою уявою під час створення танцювального образу та ціннісним ставленням до можливості реалізації власних здібностей у процесі хореографічної діяльності.

Цілком логічним бачиться те, що формуванню хореографічних творчих здібностей найбільш сприяє проблемний тип навчання, ідеї якого ґрунтовно розглядалися різними дослідниками (В. Зягвизинський, І. Лернер, А. Махмутова, А. Терещук). Адже він, як провідний елемент сучасної системи розвиваючого навчання, поєднує у собі самостійну систематичну пошукову діяльність учнів із засвоєнням готових досягнень людства. Вченими (Л. Виготський, І. Лернер, Г. Костюк, О. Матюшкін, В. Розумовський) доведено, що ефективність проблемного навчання полягає у сприянні розвитку аналітичного та логічного мислення, застосовуванні знань у практичній діяльності, забезпечує міцність засвоєння знань і, що важливо, формує учня як активного суб'єкта пізнання. Система методів цього типу навчання покликана активізувати емоційно-чуттєву сферу особистості, визначаючи модальність ставлення молодшого школяра до виконання завдання та його результатів.

Окрім того, цілком логічним бачиться те, що для окресленої вікової категорії, прийнятним є евристичний тип навчання. Він передбачає творчий розвиток особистості без наявності репродуктивного танцювального досвіду, який невеликий або відсутній взагалі у дітей молодшого шкільного віку. Особлива значущість евристичного типу навчання для нашого дослідження полягає у тому, що у якості об'єктів пошукової танцювальної діяльності є самі діти та їх особистісний потенціал. Також, евристична діяльність включає не лише творчі, але й пізнавальні процеси, необхідні для супроводу творчості, які забезпечують креативну та пізнавальну діяльність особистості. Зрештою, дослідники (Л. Масол, О. Гайдамака, Е. Белкіна, О. Калініченко, І. Руденко) наголошують, що “творчі здібності, розвинені на уроках мистецтва, екстраполюються на усі інші види діяльності особистості” [6, 79].

Варто зазначити, що процес використання евристичних методів ускладнюється віковими особливостями, адже діти молодшого шкільного віку не мають недостатньо сформовані уміння та навички здійснення пошукової діяльності [10]. Разом з тим, характерною рисою даної вікової категорії є нестійкий пізнавальний інтерес, тому використовуючи евристичну бесіду, педагог, системою запитань, поступово має формувати позитивну мотивацію учіння вихованця, постійно підтримувати її, зацікавлювати та спонукати до пошукової діяльності. Запитання евристичної бесіди потрібно будувати таким чином, щоб дитина знаходилась у постійному пошуку на запитання «відкритого» типу, стаючи активним суб'єктом співпраці у творчій діяльності [2].

Висновки. Аналіз основних вітчизняних, зарубіжних психолого-педагогічних й культурологічних концепцій і поглядів щодо сутності процесу формування творчих здібностей, його структурних компонентів, механізмів та результатів творчої діяльності особистості свідчить про існування різних аспектів тлумачення даного явища. Вивчення теорії питання дозволяє визначити хореографічні творчі здібності як багатоаспектне та інтегративне явище у структурі спеціальних творчих здібностей, у якому взаємопов'язані мотиваційні, особистісно-когнітивні, діяльнісні та операційні чинники.

З'ясування стану досліджуваної проблеми формування хореографічних творчих здібностей уможливив обрання проблемно-евристичного типу навчання, який, з урахуванням вікових й індивідуальних особливостей молодшого школяра, створює оптимальні умови для розкриття його творчого потенціалу, сприяє формуванню самоціннісної установки на реалізацію власної “Я-концепції”.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у вивченні механізмів взаємодії та взаємовпливу спеціальних і творчих здібностей у хореографічному вихованні, ефективності використання синтезу мистецтв, складових підготовки педагогів-хореографів щодо забезпечення творчого розвитку молодших школярів.

РЕЗЮМЕ

В. Н. Богута Формирование хореографических творческих способностей детей школьного возраста как психолого-педагогическая проблема.

В статье, с помощью метода контент-анализа, обобщены научные идеи и основные тенденции в исследовании вопроса формирования творческих способностей личности, изучено состояние данной темы в педагогике искусства, выявлены малоизученные аспекты. На основании теоретического анализа научной психолого-педагогической, искусствоведческой и методической литературы сформулировано понятие “хореографические творческие способности детей младшего школьного возраста”, практическое значение которого видится в усовершенствовании содержания хореографического воспитания младших школьников.

Ключевые слова: творчество, творческие способности, структурные компоненты, мотивы, этапы, результаты творческой активности, дети младшего школьного возраста, хореографические творческие способности, проблемно-эвристический тип обучения.

SUMMARY

V. Boguta ФОРМУВАННЯ ХОРЕОГРАФІЧНИХ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті, на основі аналізу наукової психолого-педагогічної й мистецтвознавчої літератури, висвітлено генезу творчих здібностей та з'ясовано стан розробленості проблеми

у педагогічній теорії. Зміст статті відображає результати теоретичної частини дисертаційного дослідження.

З'ясування стану досліджуваної проблеми методом КОНТЕНТ-аналізу уможливило визначення хореографічних творчих здібностей дітей молодшого шкільного віку як синтезу властивостей та якостей особистості молодшого школяра, які формуються за наявності у нього спеціальних знань та умінь, високої вмотивованості до перетворювальної діяльності у поєднанні з творчою уявою під час створення танцювального образу та ціннісним ставленням до можливості реалізації власних здібностей у процесі хореографічної діяльності.

Під час здійснення аналітичного дослідження взято до уваги психофізіологічні особливості (мотиви, емоційно-ціннісне ставлення, процеси мислення, пам'яті, уяви, уваги) прояву досліджуваної якості у молодших школярів, що дало змогу висвітлити та довести, що формуванню хореографічних творчих здібностей, як інтегральної якості, найбільше сприяє проблемно-евристичний тип навчання.

Практичне значення теоретичного дослідження проблеми формування хореографічних творчих здібностей полягає у тому, що уможливорює обґрунтування критеріїв (емоційно-почуттєвого, базового індивідуально-функціонального, ціннісно-творчого), відповідних показників і рівнів сформованості окресленого феномену у дітей молодшого шкільного віку (потенційно-творчий, адаптивно-активний та пасивно-репродуктивний), запропонувати авторську методику та педагогічні умови її реалізації (створення педагогічно комфортного виховного середовища, мотивування творчої інтерпретаційної та імпровізаційної активності дітей молодшого шкільного віку у процесі хореографічної діяльності, використання в організації навчально-виховного процесу хореографічних творчих об'єднань інноваційних форм та методів, збагачення досвіду пошукової діяльності через оволодіння загальнопізнавальними уміннями, інтеграція хореографічного мистецтва з іншими видами естетичного мистецтва (музичним, театральним, образотворчим) з поетапним їх упровадженням у навчально-виховану практику діяльності дитячих танцювальних творчих об'єднань позашкільних навчальних закладів.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у вивченні складових підготовки педагогів щодо забезпечення творчого розвитку молодших школярів у хореографічній діяльності.

Ключові слова: творчість, творчі здібності, структурні компоненти, мотиви, етапи, результати творчої активності, діти молодшого шкільного віку, хореографічні творчі здібності, проблемно-евристичний тип навчання.

SUMMARY

Valentyna BOGUTA Forming choreographic creative abilities of primary schoolchildren as psychological and pedagogical problem.

In the article on the basis of analysis of scientific psychological, pedagogical and art-study literature a genesis of creative abilities is reflected and the condition of development of the problem in pedagogical theory is found out. Contents of the article represent the results of theoretical part of dissertation research.

Finding out of the condition of the investigated problem by means of method of analysis of content gave an opportunity to define the choreographic creative capabilities of primary schoolchildren as synthesis of properties and internals of personality of a junior school pupil, which are formed at presence of the special knowledge and abilities, high motivation to converting activity in combination with creative imagination during creation of dancing character and valued attitude toward implementation of own capabilities in the process of choreographic activity.

During realization of analytical research the psycho-physiological features (reasons, emotionally-value attitude, thinking, memory, imagination, attention processes) of displaying the investigated quality in junior schoolchildren was taken into account, which gave an opportunity to expose and prove that the problem-heuristic type of study is the most effective for forming choreographic creative abilities as integrated quality.

The practical importance of theoretical research of the problem of forming choreographic creative abilities consists in an opportunity to substantiate criteria (emotionally-perceptible, basic individually-functional, value-creative), corresponding indexes and levels of forming the outlined phenomenon in the primary schoolchildren (potentially-creative, adaptive-active and passively-reproductive), to offer authorial methods and pedagogical conditions of their realization (creation of pedagogical comfortable educational environment, motivation of creative interpretational and improvisational activity of primary schoolchildren in the process of choreographic activity, usage in organization of educational process of choreographic creative associations, innovative forms and methods, enriching experience of searching activity through a mastering of general cognitive abilities, integration of choreographic art with other types of aesthetic art (musical, theatrical, graphic) with their stage-by-stage introduction in educational practical activity of children dancing creative associations at out-of-school educational establishments.

The prospects of further researches consist in the study of constituents of teachers' training in relation to providing creative development of junior schoolchildren in choreographic activity.

Keywords: creation, creative abilities, structural components, reasons, stages, results of creative activity, primary schoolchildren, choreographic creative abilities, problem-heuristic type of study.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В. И. Андреев. – Казань, 1988. – 238 с.
2. Богута В. М. Методичний аспект формування хореографічних творчих здібностей молодших школярів / Валентина Богута // Мистецтво та освіта. – № 3 (73). – 2014. – С. 39–43
3. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1987. – 344 с.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

5. Лук А. Н. Мышление и творчество / А. Н. Лук. – М. : Политиздат, 1976. – 144 с.
6. Методика навчання мистецтва у початковій школі : посіб. для вчителів / Л. Масол, О. Гайдамака, Е. Белкіна, О. Калініченко, І. В. Руденко. – Х. : Веста : Ранок, 2006. – 256 с.
7. Поклад І. М. Розвиток хореографічних здібностей дітей молодшого шкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / І. М. Поклад ; Ін-т псих. ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2006. – 20 с.
8. Пономарев Я. А. Психология творчества / Я. А. Пономарев. – М. : Наука, 1976. – 303 с.
9. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька : навч. посіб. / О. П. Рудницька. – К., 2002. – 270 с.
10. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підручник для студ. пед. фак-тів / О. Я. Савченко. – К. : Генеза, 2002. – 368 с.
11. Силкин П. А. Хореография : рекомендации по отбору детей и педагогические приемы развития данных : учеб. пособ. для студ. очной формы обучения направления / П. А. Силкин. – СПб. : ФГБОУ ВПО “Акад. Русского балета им. А. Я. Вагановой”, 2013. – 81 с.
12. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості : підручник / С. О. Сисоєва. – К. : Міленіум, 2006. – 346 с.
13. Творчість: теорія, діагностика, технології : словник-довідник / під заг. ред. Т. А. Баришевой. – СПб., 2008. – 296 с.
14. Тітов І. Г. Розвиток творчої уяви молодших школярів як компонент становлення їхньої суб’єктності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / І. Тітов ; Ін-т психології імені Г. С. Костюка АПН України. – К., 2007. – 21 с.
15. Фриз П. І. Хореографічна культура як чинник творчого розвитку особистості дитини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.01 “Теорія та історія культури” / П. І. Фриз; Київ. держ. акад. керівних кадрів культури і мистецтв. – К., 2007. – 18 с.
16. Чупрун Н. Ф. Морфофункціональна готовність молодших школярів до формування основних компонентів координаційних здібностей в процесі навчання танцювальним вправам / Н. Ф. Чупрун // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – Х. 2009. – № 5. – С. 275–278.
17. Guilford J. P. Intellectual factors in productive thinking / J. P. Guilford // Productive thinking in education. – The National Education Association, 1968. – P. 5–21.